

Käännösten paratekstit tutkimuskohteeksi

Richard Pleijelin ja Malin Podlevskikh Carlströmin teos tutustuttaa lukijat käännösten paratekstien erilaisiin funktioihin

Hannu Kemppanen
Itä-Suomen yliopisto

<https://doi.org/10.61200/mikael.148653>

Pleijel, Richard & Malin Podlevskikh Carlström (toim.) 2022. *Paratexts in Translation: Nordic Perspectives*. Berlin: Frank & Timme. 196 s. ISBN: 978-3-7329-0777-9.

Richard Pleijelin ja Malin Podlevskikh Carlströmin (2022) toimittama kokoomateos *Paratexts in Translation: Nordic Perspectives* esittelee melko uutta käännöstutkimuksen alaa – käännöksiin liittyvien paratekstien analyysia. *Parateksteillä* viitataan Gérard Genetten (1997 [1987]) luomaan käsitteeseen, jolla tarkoitetaan ”verbaalisia tai muita tuotoksia”, jotka liittyvät itse tekstiin ja tekevät siitä kirjan. Tällaisia elementtejä ovat esimerkiksi teosten nimet, esipuheet tai kuvitus. Vaikka kyseinen ilmiö on tuotu käännöstieteen tutkimuksissa esille jo 1970-luvulta lähtien, ensimmäinen tämän alan tutkimusta kokoava teos, Katryn Batchelorin *Translation and Paratexts*, ilmestyi vasta vuonna 2018. Ongelmana on ollut, että Genetten käsityksen mukaan käännös on lähdetekstin parateksti, mikä ei vastaa käännöstutkijoiden käsitystä parateksteistä.

Pleijelin ja Podlevskikh Carlströmin julkaisu tuo käännöstieteelliseen paratekstintutkimukseen pohjoismaisen näkökulman, kuten teoksen nimen jälkiosasta *Nordic Perspectives* käy ilmi. Tässä artikkelikokoelmassa ei tarkastella keskeisten kielten, kuten englanti, espanja tai ranska, vaan niin sanottujen semiperifeeristen kielten käännösten paratekstejä. Analyysin kohteena ovatkin käännökset ruotsiin, norjaan ja tanskaan. Teos koostuu viidestä, eri tutkijoiden kirjoittamasta luvusta, joissa tarkastellaan käännösten paratekstien erilaisia funktioita.

Viisi näkökulmaa paratekstien tutkimukseen käännöstieteessä

Teoksen ensimmäisessä luvussa *The Making of a Non-Retranslation through Paratexts: 'Bonjour Tristesse' in Eight Swedish Editions* Elin Svahn tarkastelee Françoise Saganin klassikon *Bonjour Tristesse* ruotsinkielisen käännöksen julkaisuhistoriaa.¹ Vuonna 1954

¹ *Bonjour tristesse* ilmestyi suomeksi vuonna 1955 nimellä *Tervetuloa ikävä* (kanat. Lea Karvonen).

ilmestynyt teos käännettiin ruotsiksi jo vuonna 1955 ja samasta käännöksestä on julkaistu kahdeksan painosta, joista viimeisin vuonna 2012. On kiinnostavaa, että noin pitkällä aikavälillä julkaistusta teoksesta ei ole tehty uudelleenkäännöstä. Svahn nostaa tämän tutkimuksensa keskiöön lähestyessään käännöksen kahdeksaa painosta paratekstianalyysin avulla. Tutkimuksessa ilmenee, että *Bonjour tristesse* -romaanin kahdeksassa painoksessa vallitsee paratekstuaalinen johdonmukaisuus. Painosten peritekstit ja lehdissä julkaistut epitekstit – kirja-arviot – ovat yhdessä vahvistaneet teoksen mainetta. Kustantajat ja lehdistö ovat selvästikin ymmärtäneet teoksen merkityksen klassikkona. On pääteltävissä, että toimijoilla on ollut myös yhteisiä taloudellisia tavoitteita.

Svahn nimittää Saganin romaanin yhä uusina painoksina ilmestyvää käännöstä termillä *non-retranslation* ('ei-uudelleenkäännös'). Kustantajat linkittävät uudet painokset paratekstuaalisin keinoin aiempiin painoksiin, aina ensimmäiseen painokseen saakka. Svahnin tutkimus osoittaa, että keskeinen tekijä Saganin romaanin nousussa klassikoksi ruotsalaisessa kirjallisuussjärjestelmässä on nimenomaan teoksen 1950-luvulla tehty käännös ja sen uusien painosten paratekstuaalinen linkittäminen 1950-lukuun. Tuon ajan tuntu saadaan välittymään paremmin, kun ei ole tehty uudelleenkäännöstä. Käännöksen kielelliset piirteet pitävät tekstissä yllä 1950-luvun tunnelmaa.

Keskeinen paratekstuaalinen piirre klassikon synnyssä on sen julkaiseminen kirjasarjassa, joka esittelee nimenomaan klassikoiksi luokiteltuja teoksia. *Bonjour tristesse* -romaanin käännöksen kahdeksasta painoksesta kuusi onkin julkaistu kirjasarjassa. Tätä ilmiötä olisi kiinnostavaa tutkia myös suomalaisen kirjallisuussjärjestelmän käännöksiä analysoimalla. Suomessakin kirjasarjat, esimerkiksi *Tammen keltaiset kirjat*, ovat olleet laadun takaajina ja klassikoiden määrittelijöinä kirjojen ostajille.

Paratexts in Translation -kokoomateoksen toinen luku tuo esille aivan toisenlaisen tavan käyttää paratekstejä. Richard Pleijel tarkastelee artikkelissaan *At the Threshold of the Sacred: Paratextual Retranslation and Institutional Mediation through Footnotes in a Roman Catholic Edition of the New Testament* vuonna 2020 julkaistua, *Katolsk studiebibel* ('Katolilainen opiskeluraamattu') -nimistä Raamatun käännöstä, joka on roomalaiskatolilainen versio ruotsiksi käännetyistä Uudesta testamentista. Tämän paratekstien avulla uudelleenkäännetyin version pohjana oli uusi *Bibel 2000* -niminen Raamatun käännös, joka tehtiin valtion sponsoroiman komitean toimeksi antamana 1970-luvun alusta 2000-luvun alkuun jatkuneessa projektissa. Uusi Raamatun käännös oli suunnattu koko ruotsinkieliselle väestölle ja kaikille tunnustuksellisille suuntauksille. *Katolsk studiebibel* -version analyysi näyttää, kuinka paratekstit – tässä tapauksessa alaviitteet – voivat todellakin kääntää uudelleen jo käännetyin teoksen. Kyseinen Raamatun versio sisältää 1277 uutta alaviitettä (mukaan ei ole laskettu alkuperäisen *Bibel 2000*-painoksen alaviitteitä). Analyysissä vertaillaan myös *Katolsk studiebibel* -version ja alkuperäisen *Bibel 2000* -version alaviitteitä, jotta olisi mahdollista ymmärtää katolilaisen version paratekstuaalisia strategioita. Pleijelin tutkimus tarjoaa hyvän esimerkin siitä, kuinka vahva vaikutus parateksteillä voi olla tekstin vastaanottoon. Alun perin kaikille ruotsalaisille suunnattu, neutraali Uuden testamentin käännös muuttuikin alaviitteiden avulla katolilaisille suunnatuksi tunnustukselliseksi tekstiksi, jonka keskeinen tehtävä on toimia osana uskonnon harjoittamista.

Teoksen kolmannessa luvussa *Translating Feminism: Paratexts in Danish, Norwegian, and Swedish Translations of Betty Friedan's "The Feminine Mystique"* Marcus Axelsson tarkastelee Betty Friedanin 1963 ilmestyneen kirjan *The Feminine Mystique*² käännöksiä. Kiinnostuksen kohteena ovat tanskan-, norjan- ja ruotsinkielisten käännösten paratekstit. Friedanin teosta pidetään feminismiin niin sanotun toisen aallon keskeisenä teoksena ja liikkeelle panijana. Tarkemmin määriteltynä tutkimuksen kohteena on feministisen sanoman siirtyminen uuteen kohdekontekstiin kolmen käännöksen parateksteissä. Tutkittu paratekstiaineisto käsittää Friedanin teoksen skandinaavisten käännösten nimet, etukannen kuvitukset, takakannen tiivistelmät ja esipuheet. Metodin lähtökohtana käytetään Norman Faircloughin (1992) kriittistä diskurssianalyysia.

Analyysi osoittaa, että skandinaaviset käännökset pyrkivät paratekstien avulla nostamaan esille, miksi Friedanin teoksen käännösten julkaiseminen on tärkeää nimenomaan näissä kohdekulttuureissa, ja nostaa kiinnostavalla tavalla esille sen, kuinka toisessa kulttuurissa tuotettu tietokirjallinen teksti voi käännöksenä levittää kohdekulttuurissa uutta tietoa, uutta poliittista näkökulmaa tai jopa uutta ideologiaa. Kaikissa kohdeteksteissä feministinen sanoma tulee lähdetekstiä vahvemmin esille. Parateksteissä korostuu ajatus, että Yhdysvallat on Skandinavian maita edellä yhteiskunnallisessa kehityksessä, ja näin ollen on varmistettava, ettei kotirouvana pysyttelevän naisen onnellisuuden myytistä tule todellisuutta myös Skandinaviassa. Monet paratekstit on selvästikin suunniteltu kontekstualisoimaan kirja Skandinavian oloihin ja hyödyttämään yleisön vastaanottoa kolmessa kohdemaassa.

Neljäs luku on otsikoitu seuraavasti: *Translation Visibility and Translation Criticism in the Swedish Reception of Post-Soviet Russian Literature*. Siinä Malin Podlevskikh Carlström on ottanut tutkimuksensa kohteeksi kääntämisen näkyvyyden ja käännöskritiikin ruotsalaisen lehdistön kirja-arvioissa, jotka käsittelevät Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen kirjoitettujen venäläisten romaanien ruotsinnoksia. Tutkimuksen taustalla on ruotsalaisessa kulttuurikeskustelussa usein toistunut aihe käännöskritiikin heikosta tilasta 1980-luvulta alkaen.

Analyysissa käy ilmi, että korkealle arvostettujen teosten käännöksistä kirjoitetaan enemmän kirja-arvioita. Positiivinen käännöskritiikki kohdistuu teoksiin, jotka ovat lingvistisesti tai tyyllillisesti haastavia. Kiinnostavaa on myös se, että ruotsalaisen käännöskritiikin tyyli eroaa esimerkiksi brittiläisestä tai ranskalaisesta kritiikistä. Siinä missä jäljemmissä negatiivinen kritiikki kääntäjää kohtaan ilmaistaan hyvin suorasukaisesti, annetaan ruotsalaisissa kirja-arvioissa runsaasti ympäröivä kommentteja käännöksen laadusta tyyliin ”*sikäli kun ymmärrän*, teksti on melko mestarillisesti käännetty”. Mielenkiintoisina nousevat esille niin ikään arviot, joissa käännöksiä tarkastellaan aivan kuin ne olisivat alun perin ruotsiksi kirjoitettuja tekstejä. Tämän voi ymmärtää yhdeksi kotouttamisen keinoksi, jossa käännös siirretään kotoisen kirjallisuusjärjestelmän tekstiksi, vaikka se on alun perin kirjoitettu toisella kielellä toisen kulttuurin edustajille. Tässä tapauksessa kotouttaminen ei siis tapahdu itse kääntämisen, vaan paratekstien avulla.

Teoksen päättävä viides luku on Jana Rüegggin artikkeli *Marketing 'Frenchness': Paratextual Trajectory of Patrick Modiano's Swedish Book Covers*. Tässä luvussa tarkas-

² Teos ilmestyi suomeksi vuonna 1967 nimellä *Naisellisuuden harhat* (käänt. Ritva Turunen & Jertta Roos).

tellaan kirjallisuuden Nobel-palkinnon vuonna 2014 saaneen Patrick Modianon ruotsiksi käännettyjen teosten paratekstuaalista kehitystä. Analyysin kohteena on, kuinka kolme eri kustantamoa on markkinoinut arvostetun kirjailijan käännöksiä kirjojen kansikuvien avulla. Rüegg tarkastelee kolmea kysymystä: 1) Millaisiksi kolme eri kustantamoa on suunnitellut Modianon teosten kannet? 2) Mitä seikkoja on nostettu suunnittelussa esille? 3) Kuinka kannet ovat muuttuneet ajan saatossa?

Analyysi nostaa esille mielenkiintoisia seikkoja. Kaikki kolme kustantamoa – *Bonniers*, *Norstedts* ja *Grate Bokförlag* – korostavat kansien kuvituksella teoksen ranskalaisuutta, mikä selvästikin merkitsee tässä yhteydessä hyvää laatua. Rüegg käyttää ilmiöstä *vernakularisaatio*-termiä, joka on aiemmin liitetty kieli- ja käännöstieteissä ennen kaikkea tekstien julkaisemiseen kansankielellä, esimerkiksi latinankielisten uskonnollisten tekstien korvaamiseen kansankielisillä käännöksillä. Aiempi tutkimus (esim. Päivärinne 2007: 2) on tuonut esille, että vernakularisaation tavoitteena on osaltaan myös tekstien ja uusien ajattelutapojen saattaminen tunnetuksi entistä suuremmalle yleisölle – myös muut kuin akateemisesti koulutetut ovat potentiaalisia lukijoita. Modianon teosten kansitekstit toimivat selvästikin tällaisessa funktiossa: myyntistrategiaa tukevin materiaaleina, joiden avulla teokset leviävät laajemmalle lukijakunnalle.

Paratekstien tutkimuksen potentiaali

Pleijelin ja Podlevskikh Carlströmin *Paratexts in Translation* -teoksen kokonaisuutta arvioidessa on todettava, että tekijät ovat selvästikin kokeneet erilaisten paratekstuaallisten käännösstrategioitten tutkimusten kokoamisen samaan teokseen innovatiiviseksi ideaksi, ja sitä se mielestäni onkin. Olisi kuitenkin ollut hedelmällistä luoda enemmän linkkejä myös aiempiin tutkimuksiin, joissa on tarkasteltu samoja ilmiöitä, mutta vain toisista näkökulmista ja toisia käsitteitä hyödyntäen. Käännösstrategioista tulevat heti mieleen Lawrence Venutin (esim. 1995 ja 1998) *kotouttamisen* ja *vieraannuttamisen* käsitteet, joita on käytetty paljon käännöstieteellisessä tutkimuksessa. Jana Rüegg (s. 170–171) viittaa näihin käsitteisiin kriittisesti kokoomateoksen artikkelissa korostaen, että hänen hyödyntämänsä *kosmopolitisoinnin* ja *vernakularisoinnin* strategiat muodostavat jatkumon, eivät dikotomiaa, kuten Venutin konseptualisoimat strategiat. Kotouttamista ja vieraannuttamista on kuitenkin käytetty aiemmin tarkastelunäkökulmana myös paratekstien analyysissä (ks. esim. kirja-arvioiden analyysi: Kemppanen 2012), vaikka tuolloin ei valitettavasti ollutkaan vielä Batchelorin (2018) käännöstieteen suunnattua paratekstien tutkimuksen mallia analyysiin apuna.

Laajempi linkittäminen aikaisempaan tutkimukseen olisi lisännyt uuden kokoomateoksen arvoa osana käännöstutkimuksen jatkumoa, jossa uusi tutkijasukupolvi löytää uusia, relevantteja tapoja lähestyä kääntämistä. Toisin sanoen, paratekstien tutkimus ei ole irrallinen uusi tapa tutkia kääntämistä, vaan aiempaa tutkimusta täydentävä uusi suuntaus. Näin ollen Rüeggin käyttämät kosmopolitisoinnin ja vernakularisoinnin käsitteet täydentävät mainiosti kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteitä ja sopivat oletettavasti niitä paremmin paratekstien tutkimukseen.

Kaikkiaan Richard Pleijelin ja Malin Podlevskikh Carlströmin toimittama kokoomateos on tutustumisen arvoinen kaikille kääntämisen tutkijoille. Se luo pohjaa, jolta käännöksiin liittyvien paratekstien tutkimus voi nousta omaksi käännöstieteen osalueeksi. Teos antaa näkymän pohjoismaisten kielten käännöksiin. Tulevia tutkimuksia ajatellen olisi kiinnostavaa laajentaa pohjoismaista perspektiiviä myös suomen kieleen tehtyjen käännösten parateksteihin. Tästä aihepiiristä on olemassa yksi tuore tutkimus (Havumetsä ym. 2024), mutta toistaiseksi vähäisesti kartoitettu käännöstieteen alue antaa varmasti tilaa monille uusille tutkimuksille.

Näen kiinnostavina jatkotutkimusten aineistoina etenkin sellaisten kauno- tai tietokirjallisten teosten käännösten paratekstit, joissa lähde- ja kohdeteksti on tuotettu toisistaan poikkeavissa poliittisissa järjestelmissä (esim. sosialismi vs. kapitalismi) tai sukupuoli- rooleiltaan voimakkaasti toisistaan eroavissa kulttuureissa.

Lähdeluettelo

Batchelor, Kathryn 2018. *Translation and Paratexts*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351110112>

Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Genette, Gérard 1997 [1987]. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. [Seuils]. Käänt. Jane E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press.

Havumetsä, Nina, Hannu Kemppanen, Marja Sorvari & Erja Vottonen 2024. Paratekstianalyysi suomennoskirjallisuuden tutkimusmenetelmänä. *Mikael* 17:1, 58–72. <https://doi.org/10.61200/mikael.137428>

Kemppanen, Hannu 2012. Pamphlet or Scholarly Work? Book Reviews and Determining the Place of a Translation. Teoksessa: Pekka Kujamäki, Leena Kolehmainen, Esa Penttilä & Hannu Kemppanen (toim.) *Beyond Borders – Translations Moving Languages, Literatures and Cultures*. Berlin: Frank & Timme, 145–162.

Päivärinne, Meri 2007. Käännökset keskiössä – valistuksen ihanteiden toteutuminen käytännössä: Jean Barbeyrac ja luonnonoikeusajattelun tunnettuus. *MikaEL* 1, 1–7. <https://doi.org/10.61200/mikael.145944>

Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203360064>

Venuti, Lawrence 1998. *Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203047873>

Kirjoittaja

Hannu Kemppanen on Itä-Suomen yliopiston venäjän kielen ja kääntämisen emeritusprofessori. Sähköpostiosoite: hannu.kemppanen@uef.fi